

JÁMIYETLIK HÁM EKONOMIKALÍQ ILIMLER

Tariyx. Huqıqtanıw. Ruwqıylıq tiykarları

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING OROL DENGIZI EKOLOGIK MUAMMOSI YUZASIDAN BMT BILAN HAMKORLIGI

A.R.Abatov – katta o'qituvchi

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti

Tayanch so'zlar: Orol muammosi, ekologiya, atrof-muhit, xalqaro tashkilotlar, BMT, tabiiyat, omil, samarali hamkorlik.

Ключевые слова: Аральская проблема, экология, окружающая среда, международные организации, ООН, природа, фактор, плоды сотрудничества.

Key words: Aral Sea disaster, ecology, environment, international organizations, UN, nature, factor, fruits of cooperation.

Hech kimga sir emaski, tabiiyatga bepisand munosabat oqibatida 1960-yillarning oxirida Orol fojiasi boshlandi. 1960-yillarda dunyoning to'rtinchi eng yirik ko'li bo'lgan Orol dengizining sathi oxirgi 40-yil davomida ikki baravar kichrayib ketdi. Suv darajasi 18 metrga pasaydi. Mavjud bo'lgan suv miqdori esa - besh baravar kamaydi. Buning oqibatida atrofda yerlar sho'rlanib, hududning fauna, flora va inson sog'lig'iga keskin ta'sir ko'rsatgan ekologik ofat yuz berdi.

Bugungi kunda BMT tomonidan Orol fojiasidan jabr ko'rgan aholiga amaliy yordam ko'rsatish bo'yicha shu maxsus dasturlar qabul qilinmoqda.

Orol muammosi Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi 68-sessiyasining rasmiy hujjati sifatida tarqatilgan "Orol dengizi qurishining oqibatlarini bartaraf etish va Orolbo'yida ekotizimlar halokatining oldini olish bo'yicha chora-tadbirlar dasturi"da qayd etilgan.

1990- yil 23-iyun kuni Olmaotada Markaziy Osiyo va Markaziy Osiyo mamlakatlari rahbarlarining birinchi Qo'shma bayonotida Orolbo'yi, Orol dengizi havzasida ekologik muvozanatni tiklashga qaratilgan sa'y-harakatlarni birlashtirish maqsadida respublikalararo komissiya tuzishga va Orolbo'yi aholisiga yordam berish jamg'armasini tashkil etishga kelishib olindi.

Ushbu muammoni hal etishga BMTning ixtisoslashtirilgan muassasalari va boshqa xalqaro tashkilotlarni jalb qilgan holda Orolbo'yi davlatini umumxalq ofati zonasi deb e'lon qilish va ekologik jamg'armani tiklash bo'yicha Davlat dasturini ishlab chiqish va amalga oshirish to'g'risida qaror qabul qilish iltimosi bilan chiqdi [1:6].

1991-yil 10-12-oktyabr kunlari Toshkentda bayonot e'lon qilindi

Markaziy Osiyo respublikalarining suv xo'jaligi organlari rahbarlari Orol dengizi muammolarini birlashtirish va birgalikda hal qilish zarurligini ta'kidladilar.

2008- yil 11-12-mart kunlari Toshkentda O'zbekiston va BMT hamkorligida "Orol muammosi, uning aholi genofondi, o'simlik va hayvonot dunyosiga ta'siri hamda oqibatlarini yengillashtirish borasida xalqaro hamkorlik chora-tadbirlari" mavzusidagi xalqaro konferentsiya tashkil etildi. Mazkur konferentsiya Orol va Orolbo'yi muammolarini bartaraf etish bo'yicha Toshkent Deklaratsiyasini qabul qildi [1:34].

Olimlar Orol fojiasini 1980-yillardagi Chernobil fojiasiga tenglashtirib, uni «sokin Chernobil» deb atadi. Birlashgan Millatlar Tashkilotining sobiq Bosh kotibi Pan Gi Mun 2011-yilda Mo'ynoqqa qilgan tashrifidan so'ng, Orol dengizining qisqarishi «sayyoradagi eng yomon ekologik ofatlardan biri» deb ataldi. Orol dengizi juda ifloslangan, buning natijasida aholi salomatligi bilan bog'liq jiddiy muammolar mavjud. UNESCO Orol dengiziga oid tarixiy hujjatlarni ekologik fojiani o'rganish uchun manba sifatida «Jahon xotirasi» reystriga kiritdi [2:3]. Bir paytlar 66 ming kvadrat kilometr maydonni egallagan Orol dengizi ayni paytda azaliy qirg'oqlaridan 250-280 kilometrga uzoqlashib, zaharli chang-to'zonlari bilan hayotimizga xavf solmoqda. 2018-yili 27-may kuni Qoraqalpog'istonda kuzatilgan zaharli, chang-to'zonli dovul ko'zatildi [3:34].

Orol dengizi yiliga 100 ming tonnagacha zaharli tuzlarni atrofga sochib, hatto uzok Ximolay tog'lariga ham yetkazdi.

Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi 2013-yildan buyon BMT, Yevropa Ittifoqi, yetakchi xalqaro tashkilotlar va moliya institutlari ko'magida Orol dengizi havzasidagi mamlakatlarga yordam ko'rsatish bo'yicha uch yuzdan ziyod loyihadan iborat uchinchi dasturni amalga oshirmoqda [4:3]. Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasi mintaqadagi sifat jihatidan yangi davlatlararo munosabatlarga, mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlashga, murakkab suv xo'jaligi masalalarini nizolarsiz hal etishga ko'maklashdi. Jamg'arma va uning tashkilotlari mamlakatlar, donorlar va xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi muzokaralar jarayoni uchun platforma bo'ldi. Mintaqaning suv resurslarini taqsimlash, birgalikda boshqarish, ulardan foydalanish va muhofaza qilish sohasida hamkorlik to'g'risida bir qator shartnomalar va bitimlar qabul qilindi, Orol dengizi havzasidagi mamlakatlarga yordam berish bo'yicha bir nechta harakatlar dasturlari amalga oshirildi. 2008-yil dekabr oyida OQXJ BMTda kuzatuvchi maqomini oldi.

O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2020-yil sentyabr oyida BMT Bosh Assambleyasining 75-essiyasida chiqish qilib, jahon hamjamiyati e'tiborini yana bir bor Orol dengizi inqirozining butun mintaqaga ko'rsatayotgan zararli ta'siriga qaratdi. O'shanda O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoev Orolbo'yi hududini ekologik innovatsiyalar va texnologiyalar hududi deb e'lon qilish taklif etgandi.

O'zbekiston rahbari tomonidan xalqaro minbarlarda hamda mintaqaviy darajadagi nufuzli tadbirlar doirasida bildirilgan ushbu barcha tashabbus va takliflar asta-sekin haqiqatga aylanmoqda.

Olimlarning fikriga ko'ra, Qozog'iston hududida joylashgan Orolning shimoliy qismi eng hayotiy hisoblanadi. U erda baliq ovlash hali ham davom etmoqda. Bundan tashqari, yaqinda Orol dengizi suvlarida baliqlar oziqlanadigan kichik qisqichbaqasimonlar paydo bo'ldi, shuning uchun ularning o'sishini kutish mumkin. Orol hayotidagi yana bir tendentsiya – ko'lining sho'rlanishining pasayishi va uning suvliligining oshishi kuzatilmoqda.

O'zbekiston Prezidenti Administratsiyasi Ijro etuvchi apparatining Kommunikatsiyalar va axborot siyosati bo'yicha sho'ba mudiri Saida Mirziyoyeva Birlashgan Millatlar Tashkilotining N'yu-Yorkdagi bosh qarorgohida bo'lib o'tgan BMTning suv resurslari bo'yicha konferentsiyasida ishtirok etdi. Saida Mirziyoyeva Orol dengizi ekologik halokatiga qarshi kurashda madaniyat va bunyodkorlikning muhimligini ta'kidladi. U O'zbekiston madaniyat va san'atni rivojlantirish jamg'armasining yirik ta'lim va madaniy dasturlarni o'z ichiga olgan «Orol madaniyati sammiti» loyihasini taqdim etdi.

BMT va rivojlanish bo'yicha boshqa hamkorlarimiz 1993-yil BMT va Markaziy Osiyoning besh davlati tomonidan tashkil etilgan Orolni qutqarish xalqaro jamg'armasini qo'llab-quvvatlayotgani ham buni tasdiqlaydi. O'tgan davrda mazkur jamg'arma xalqaro donorlar hamjamiyati yordamida Orol dengizi havzasidagi mamlakatlarga yordam ko'rsatish bo'yicha umumiy qiymati

2 milliard dollardan ziyod bo'lgan ikkita dasturni amalga oshirdi.

Xulosa qilib aytganda, Orol dengizi halokatining atrof-muhit va bu yerda yashayotgan aholi hayoti va

faoliyatiga yetkazayotgan ekologik muammolarni bartaraf etish Birlashgan Millatlar Tashkiloti, boshqa xalqaro tashkilotlar va rivojlanish bo'yicha hamkor davlatlarning samarali amaliy yordamisiz amalga oshirib bo'lmaydi.

Adabiyotlar

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг "Орол денгизи минтақасидаги экологик офат оқибатларини юмшатиш бўйича ҳамкорликни ривожлантириш" мавзусидаги халқаро конференцияда сўзлаган маърузаси (2014 йил 28 октябрь)

2. <https://bugun.uz/urib-borajotgan-tarih-orol-dengiziga-sajo-at#4>

3. Базарбаев Ж. «Жабрланган халқ тарихида янги саҳифа очилди». – Нукус: «Билим». 2019

4. <https://islomkarimov.uz/uzc/article/ozbekiston-va-bmt-tinchlik-khavfsizlik-va-barqaror-taraqqiyot-jolidagi-hamkorlik>

5. /«Еркин Қарақалпақстан» 31.05.2018 № 68 (20154).

REZYUME. Mazkur maqolada Orolbo'yi aholisi oldida turgan keskin muammolarni hal etishda O'zbekistonning xalqaro tashkilotlar bilan hamkori haqida so'z boradi. Bunda ayniqsa Orol dengizi qurishi oqibatida yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda Birlashgan Millatlar Tashkiloti asosiy hamkor hisoblanadi.

РЕЗЮМЕ. В данной статье речь пойдет о сотрудничестве Узбекистана с международными организациями в решении острых проблем, стоящих перед жителями Приаралья. Организация Объединенных Наций является ключевым партнером в решении проблем, вызванных высыханием Аральского моря.

SUMMARY. This article will focus on Uzbekistan's cooperation with international organizations in solving acute problems facing the residents of the Aral Sea region. The United Nations is a key partner in addressing the problems caused by the drying up of the Aral Sea.

ҚОРАҚАЛПОҚЛАР ЭТНОГРАФИЯСИНИНГ МАҲАЛЛИЙ ТАДҚИҚОТЛАРДА ЁРИТИЛИШ ХОЛАТИ (иккинчи босқич)

М.А.Абдуллаев – мустақил изланувчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: қорақалпоқ халқи, этнографик билимлар, экспедициялар, мустақиллик даври, иккинчи давр, моддий ва маънавий маданият.

Ключевые слова: каракалпакский народ, этнографические знания, экспедиции, период независимости, второй период, материальная и духовная культура.

Key words: Karakalpak people, ethnographic knowledge, expeditions, period of independence, second period, material and spiritual culture.

Қорақалпоқ этнографиясини ўрганишдаги иккинчи босқич 1995 йилдан бошланиб, бу даврда қорақалпоқлар моддий ва маънавий маданиятига доир изланишлар сони орта бошлади. Жумладан, қорақалпоқларнинг анъанавий уйлари, уларни безаш, жиҳозлаш билан боғлиқ урф-одат ва маросимлар, этикод масаласи, ёшлар тарбияси каби масалалар Х.Е.Есбергенов, Н.А.Глеубергенова ва бошқа тадқиқотчилар томонидан амалга оширилди. Шу жиҳатларни ҳисобга олиб, иккинчи босқични – “дастлабки этнографик изланишлар даври” – деб номлаш мумкин. Ушбу даврдан этнографик тадқиқотларнинг жадаллашувига 1994 йил апрелдан бошлаб Этнография мутахассислиги бўйича Махсус Кенгашнинг ташкил этилиши ҳам туртки бўлган.

Иккинчи даврни ҳаракатлантирувчи этнографлари бир томондан Х.Е.Есбергенов бўлса, иккинчи томондан Н.А.Глеубергенова ҳисобланади. 1997 йилга келиб Х.Е.Есбергенов томонидан қорақалпоқларнинг моддий маданияти, улардаги семантика ва семиотика, халқ кундалик ҳаётида қўлланиладиган турли рамзий белгилар, археологик топилмаларда учрайдиган изларни тадқиқ қилишга доир қатор мақолалар нашр этилди [1:124-127].

Бундан ташқари, Н.А.Глеубергенова ўз қорақалпоқ уйлариға бағишланган изланишларини давом эттириб, уй-жой қурилиши билан боғлиқ урф-одатлар ва иримлар тадқиқига бағишланган мақола нашр этди [2:129-130]. Мақолада тадқиқотчи томонидан уй учун лозим бўлган жойни аниқлаш, уй қуришни бошлашдан аввал ўтказиладиган турли маросимлар, уйға кириш эшиги қайси томонға қараб туриши, уйни безашда фойдаланиладиган турли орнаментлар тўплами, қурилишда фойдаланиладиган махсулотлар ва уларни келиб чиқиши, хуллас, қорақалпоқлар уй қурилиши билан боғлиқ барча маросимларни жамлаб, таҳлил қилиб бера олган.

1997 йилда этнограф олима Т.А.Жданкoning этнографик тадқиқотлар ва Хоразм экспедицияси этнографлари ҳақидаги икки мақоласи чоп этилди [3:15-33]. Биринчи мақолада асосан Хоразм

экспедицияси таркибида Қорақалпоқ тадқиқот гуруҳининг ташкил этилиши, унинг сабаблари, тадқиқотчи этнографлар танлови ва уларнинг эришган натижалари ҳақида батафсил маълумот берилди. Ушбу мақоладан маълум бўладики, Қорақалпоқ тадқиқот гуруҳи 1945 йилда ташкил этилган бўлиб, уни ташкил қилишдан кўзланган мақсад – инкилобгача қорақалпоқлар ҳақида тўпланган кам ҳажмли, ноқис, аниқ бўлмаган маълумотларни қайта кўриб чиқиш бўлган [3:72].

1945-1959 йиллар давомида 12 маротаба мавсумий экспедиция ўтказилиб, қорақалпоқлар кундалик ҳаёти, моддий ва маънавий маданияти ҳақида катта этнографик ахборот тўпланади. Кейинчалик қорақалпоқ тадқиқот гуруҳи яна уч маротаба – 1967, 1969, 1974 йилларда халқнинг анъанавий ҳўжалигини тадқиқ қилишди. Бу барча 15 та экспедицияларда раҳбар сифатида Т.А.Жданко бошчилик қилди.

Мақолада қорақалпоқларни ўрганишда энг кўп мартаба экспедицияларда иштирок этиб, ўз асарларида бу ҳақида маълумот берганлар қаторида Н.П.Лобачева (1945-1956-1959), Б.В.Андрианов (1946-1949), Л.С.Толстова (1946-1950); маҳаллий қорақалпоқ изланувчилардан Р.К.Косбергенов (1945-1950), С.К.Камалов (1948-1950, 1956), У.Х.Шелекенов (1954, 1958, 1967, 1969), Х.Е.Есбергенов (1956, 1959, 1969, 1974); фотосуратчилар Ю.А.Аргиропуло (1954-1959), И.В.Савицкий (1950, 1953, 1954, 1956), Т.В.Полетика ва бошқалар фаолияти ҳақида маълумот берилиб, уларнинг фаолияти натижалари санаб ўтилгани аҳамиятли ҳисобланади.

Экспедиция давомида эришилган натижалар ҳақида ҳам батафсил маълумот берилди. Жумладан, қорақалпоқлар этник харитаси Б.В.Андрианов томонидан тузилгани, қорақалпоқ уруғ ва қабилалари шажараси ва келиб чиқиши аниқлангани, халқнинг келиб чиқишига оид юзлаб оғзаки дала ёзувлари тўплангани, қорақалпоқларнинг қадимдан бошлаб қандай анъанавий ҳўжалик турлари билан шуғулланиб келгани, моддий маданияти таркибига кирувчи уй-жой қурилишига оид маълумотлар тўплангани,